

KEELDKÕNE MITMUSE 1. ISIKU VORMIDE VARIEERUMINE JA TÜPOLOOGILINE KEELEMUUTUS: KAS PROBLEEM KEELEKORRALDUSE JAOKS?

Liina Lindström

Tartu Ülikool, EE

liina.lindstrom@ut.ee

Kokkuvõte. Artiklis käsitletakse eesti keele mitmuse 1. isiku keeldkõne moodustamise ja kasutamise varieerumist, keelemuutuse kulgu ning järeltõlke keelekorralduse jaoks. Mitmuse 1. isiku keeldkõnet saab moodustada nii imperatiivi keeldkõne vorme kasutades (*ärgem tehkem*) kui ka indikatiivi lõppe kasutades eitussõnal ja põhisõnal (*ärme teeme*) või ainult eitussõnal (*ärme tee*). Eesti keele ühendkorpusest 2019 saadud 4964-lauselise juhuvalimi põhjal selgub, et eitussõna *ärme* kasutus laieneb, *ärgem* kahaneb ning lõputa konstruktsiooni (*ärme tee*) kasutus kasvab. *Ärgem*- ja *ärme*-konstruktsiooni valikus on märgata mõningaid kinnistunud väljendeid, mis üht või teist varianti eelistavad. *ärgem*-konstruktsiooni kasutatakse rohkem retoorilise üleskutsena koos mitteagentiivsete verbidega, *ärme*-konstruktsiooni kõnelejat kaasavalt ja agentiivsete verbidega. Keelemuutuse suund on indikatiivse lõputa konstruktsiooni kasutuse laienemisele. See on ühtlasi tüpoloogiline muutus, sest sümmeetriline keeldkõnevorm asendub asümmeetriliselega. Seetõttu on keelekorraldus pikalt seda muutust tõrjunud, ent 2022. aasta lõpul siiski aktsepteerinud ka lõputa vormi.

Märksõnad: imperatiiv, hortatiiv, prohibitiiv, keele varieerumine ja muutumine, keelekorraldus, eesti keel

DOI: <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.07>

1. Sissejuhatus

Eesti keele imperatiivi mitmuse esimese isiku eitusvormi – keeldvormi ehk prohibitiivi – moodustamisel on mitmeid vormivariante. Paralleelselt on kasutusel nii vanemad vormid *ärgem tehkem* kui ka uuemad vormid *ärme teeme* ja *ärme tee*. Käesolevas artiklis otsin vastust küsimustele, millised on nende vormide omavahelised suhted, miks selline varieerumine on välja kujunenud, kas tegemist on keelemuutusega ning mis suunas see muutus toimub.

Keele varieerumist on sageli nähtud keele muutumise vaheetapina. Kui keeles nähtus A muutub nähtuseks B, on vahepeal vältimatu, et A ja B esinevad keeles ühtaegu (D'Arcy 2013: 485). Loomulikult ei ole pilt nii lihtne, et A muutub alati B-ks: vahel esinevad A ja B ühtaegu pika aja jooksul keeles koos ning B ei hakkagi domineerima või isegi taandub; või siis variant A võib kinnistuda mingis funktsioonis, samal ajal kui B üldistub muudesse funktsioonidesse. Kasutuspõhises lingvistikas on osutatud sageduse olulisele rollile keelemuutuses (vt nt Bybee 2007: 10–11): sageli esinevad keelendid võivad olla ühelt poolt konserveeriva mõjuga (kinnistuda erandlikena, nt verbi *olema* ebaregulaarsed vormid *on* ja *pole*; neist viimane on analoogia toel laienenud ka harvaesinevatesse vormidesse nagu *polevat*) või siis lühendava mõjuga (nt suulises kõnes *põhimõtteliselt* > *põhimõtselt*, *põmst*). Artiklis vaatlen korpusmaterjali põhjal, kuidas keeldkonstruktsioonis keelemuutus toimub ning kuidas see kajastub varieerumises. Korpusmaterjal võimaldab hinnata eri variantide esinemissagedust ja selle muutumist ajas kõige hõlpsamalt.

Keele muutumine ja varieerumine on kahtlemata üks suuri väljakutseid keelekorraldusele: kuidas ja mil määral arvestada käimasolevate keelemuutustega, et keelenormingud oleksid ajakohased? Eesti keelekorralduse jaoks on *ärme tee* ~ *ärme teeme* ~ *ärgem tehkem* varieerumine olnud pikka aega aktuaalne küsimus, sest varieerumine tänapäeva keeles on ilmne ja teadvustatud. 16. novembril 2022. aastal tegi Emakeele Seltsi keeleteoimkond otsuse, millega kõik kolm varianti tunnistati kirjakeele normi osaks. Seega on käesolev artikkel pigem tagasisivaatav olukorra kirjeldus ning selgitab normi muutmise tagamaid.

Artikli põhifookuses on kolme peamise konstruktsiooni vaherkord. Vaatlen, millised on konstruktsioonide esinemissagedused perioodil, mil variant *ärme tee* oli keelekorralduse poolt veel tunnustamata, milliste põhiverbi lõppudega eitussõnad *ärgem* ja *ärme* seostuvad, ning kas eri vormidel on keeles sama või erinev funktsioon.

Tüpoloogiliselt esindavad kaks vanemat vormi (*ärgem tehkem*, *ärme teeme*) sümmeetrilist eitust (milles jaatav ja eitav vorm erinevad üksteisest vaid eitussõna lisandumise võrra), ent kolmas, äsja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna poolt normingukohaseks tunnistatud vorm *ärme tee* esindab asümmeetrilist eitust, milles toimub peale eitussõna lisandumise konstruktsioonis veel muidki muutusi (vt sümmeetrilise ja asümmeetrilise eituse kohta nt Miestamo 2017). Sellega seotult küsin

artiklis, milline on sümmeetrilise ja asümmeetrilise keeldvormi vaherkord korpusmaterjalis ning kuidas on keelekorraldus taolisse tüpoloogilisse muutusesse suhtunud.

Artikkel on üles ehitatud nii, et esmalt, artikli teises peatükis käsitlen eesti keele keeldkõnet ning eriti mitmuse 1. isiku keeldkõnet tüpoloogilisel taustal ning selgitan vastavaid põhimõisteid ja esitan keelemuutuse oletatava ahela. Artikli kolmandas osas puudutan imperatiivi eituse keelekorralduslikku poolt. Neljandas osas tutvustan materjali ja meetodit, viiendas osas esitan põhitulemused.

2. Imperatiiv, hortatiiv ja prohibitiiv

2.1. Imperatiiv ja hortatiiv

Imperatiiv on kõneviis, mis väljendab adressaadile suunatud käsku. Tüpoloogilistes käsitlustes on leitud, et prototüüpne imperatiiv on 2. isikule suunatud imperatiiv (*Mine koju!*, *Pese käed puhtaks!*, *Koristage tuba ära!*). Paljudes keeltes ei ole imperatiivi paradigmas muid isikuid üldse; muudele isikutele suunatud käsu väljendamiseks kasutatakse muid konstruktsioone (Jary & Kissine 2016).

Tüpoloogilistes keelekäsitlustes on palju diskuteeritud imperatiivi defineerimise ja imperatiivi erinevate funktsioonide üle; seejuures peetakse imperatiivi all silmas enamasti lausetüüpi, mitte niivõrd morfoloogilist kategooriat. Seda seetõttu, et käsku väljendab ennekõike käsklause, mille vormistamisel võib kasutada käskivat kõneviisi, aga ka muid grammatilisi konstruktsioone (Jary & Kissine 2016; van der Auwera jt 2003). Nii väljendavad eesti keeles käsku näiteks *Pane uks kinni!*, aga ka näiteks infiniitne konstruktsioon: *Uks kinni panna!*.

Kui üldiselt on imperatiivi defineeritud kui ühele või mitmele adressaadile suunatud lausungit eesmärgiga panna adressaat läbi viima teatud kindlat tegevust (van der Auwera jt 2003), siis sisemiselt ei ole see siiski ühtne kategooria, sest väga olulist rolli mängib see, kellele käsk on suunatud. On väga erinev olukord, kas käsk on suunatud teisele isikule (nagu prototüüpse imperatiivi puhul), või hoopis „meile“ ehk mitmuse esimesele isikule: viimasel juhul on tegemist pigem üleskutsega tegevusele, milles ka kõneleja kaasa lööb. Taolist üleskutsuvat kasutust on nimetatud *hortatiiviks*.

Hortatiivi on enamasti käsitletud imperatiivi alaliigina (van der Auwera jt 2013; Dobrushina & Goussev 2005), kuigi vahel siiski ka eraldiseisva, ent seotud kategooriana (Kim & Kwon 2020). Imperatiiv ja hortatiiv mõlemad väljendavad kõneleja soovi mingi tulevikuolukorra kohta ning kutsuvad adressaati üles tegema midagi selle tulevikuolukorra saavutamiseks. Kui selle tulevikuolukorra saavutamist kontrollib adressaat (üks või mitu kuulajat), on tegu imperatiiviga (*Pese käsi!, Peske käsi!*). Muul juhul on tegu hortatiiviga (van der Auwera jt 2013). Hortatiivi puhul on siiski oluline, et see väljendab tegevust, milles kõneleja tõenäoliselt kaasa lööb. Seepärast on hortatiivi nimetatud ka inklusiivseks imperatiiviks, selle selge näide on mitmuse 1. isiku imperatiiv, mis tüüpiliselt on inklusiiвне, s.t kõnelejat kaasav (Dobrushina & Goussev 2005).

Eespool toodust näeme, et imperatiivi ja hortatiivi mõistepiir ei ole päris selge. Prototüüpne imperatiiv on 2. isikule suunatud käsklause (nüi ainsuses kui mitmuses), kus käsu adressaat on ühtlasi vastava tegevuse läbiviija; kõik muud juhud on keerukamad. Tegelikus keekekasutuses võib iga isikuga seotud käsklause täita erinevat funktsiooni (Kim & Kwon 2020).

2.2. Hortatiiv eesti keeles

Eesti keeles on imperatiivi käsitletud peamiselt morfoloogilise kategooriana, millel on ainsuse ja mitmuse 2. isik (*Keera vasakule!, Keerake vasakule!*), mitmuse 1. isik (*Keerakem vasakule!*) ja ainsuse ja mitmuse 3. isik (*Ta/Nad keeraku vasakule!*). Mitmuse 1. isiku puhul on kõneleja ühtaegu nii käsu allikas kui ka kuulub selle adressaatide hulka. Kolmanda isiku puhul pole adressaat enam tegevuse läbiviija, vaid käsu vahendaja; tegevuse läbiviija on väljaspool kõnesituatsiooni. (Erelt & Metslang 2007) Kolmanda isiku vormide põhjal on kujunenud välja evidentsiaalne kasutusviis, mida on käsitletud kaudse teatamislaadi osana (Rätsep 1971), alates „Eesti keele grammatikast“ (Erelt jt 1995: 83) eraldi kõneviisina – jussiiivina. Jussiiivis on kõigi isikute puhul kasutusel *gu/ku-lõpp*: *ma/sa/ta/me/te/nad keeraku vasakule*. Jussiiiv väljendab käsu vahendatust, aga annab edasi ka optatiivseid ja kontsessiivseid tähendusi (Erelt 2017: 172–176).

Eesti keele mitmuse 1. isiku imperatiivivorm väljendab käsklause üleskutset – kõneleja kutsub kuulajat üles kõneleja tegevuses kaasa

lööma (Erelt 2017: 168) – ning on selle poolest tüüpiline hortatiiv. *gem/kem*-lõpuline mitmuse 1. isiku verbivormi on peetud stilistiliselt tugevalt markeerituks (Erelt jt 1995: 83), nt *Keerakem vasakule!*. Stiililt neutraalsemaks, igapäevakasutuses tavalisemaks peetakse indikatiivivorme, mida kasutatakse samas tähenduses (Erelt jt 1995: 83; Metslang & Sepper 2010: 534), nt *Keerame vasakule!*. Indikatiivivormi kasutamist käsklauses iseloomustab ka asjaolu, et üldjuhul ei kasutata isikulist asesõna subjektina – sama toimub ka prototüüpses imperatiivis (imperatiivis on siiski erandeid, nt *Sa pese käed puhtaks!*, vt Laurend 2011). Imperatiivist on aga erinev täissihitise kasutamine: imperatiivis on täissihitise nimetavas käändes (*Laulgem üks laul!*), indikatiivivormiga käsklauses omastavas käändes (*Laulame ühe laulu!*) (Erelt jt 1993: 175).

Käskiva kõneviisi mitmuse 1. isiku vormi sisaldavad käsklause on nimetatud ka lektori- või oraatoriimperatiiviks, mida kasutatakse pigem „pidulik-üleval reetoorika“ puhul ja mis on omane formaalsele registrele, ent puudub informaaalses kasutuses (Erelt & Metslang 2007: 77; Erelt 2017: 168). *gem/kem*-imperatiivi kasutatakse eriti juhul, kui tahtakse rõhutada kõneleja keskset rolli verbiga väljendatud tegevuses ning kutsutakse kuulajat selles kaasa lööma, seejuures võib pragmaatiline eesmärk olla enda rolli vähendamine kuulaja kaasatõmbamise kaudu (nt *Rõhutagem veel kord, et...*) või kuulajale suunatud käsu pehmendamine endale põhivastutuse võtmise kaudu (nt *Õppigem kõigepealt selgeks oma keel ja omad laulud, siis...*) (Erelt 2017: 168).

Indikatiivivormide kasutamine on tavaline informaaalsemas kontekstis ning ka see on kõnelejat ja kuulajat kaasav, ent kõneleja ja kuulaja rollid on siin võrdsemad. Indikatiivivorme ei saa käsklauses kasutada kõigi verbidega, nt teadmise- ja oskusverbidega, mille puhul on kasutuses vaid *gem/kem*-tunnuseline imperatiivivorm (vrd *Osakem nende pingutusi hinnata!* ja **Oskame nende pingutusi hinnata!*) (Erelt & Metslang 2007: 78; Erelt 2017: 169).

Seega on eesti keeles mitmuse 1. isikule suunatud käsk väljendatud käsklausega, milles verb on kas imperatiivi- või indikatiivivormis, ning nende kasutuses on ilmseid kasutuserinevusi. Keerukam on olukord aga mitmuse 1. isiku keeldvormiga, sest selle puhul ei ole küsimus enam keeldlause konstruktsiooni valikus, vaid ka muutustega eitusverbi paradigmas. Vaatlen järgnevalt lähemalt prohibitiivi ehk keeldkõne kasutamist, eriti mitmuse 1. isikuga seoses.

2.3. Prohibitiiv

Imperatiivi eitust nimetatakse prohibitiiviks ehk keeldkõneks. Prohibitiivi võib defineerida kui imperatiivset konstruktsiooni, mis kutsub üles kuulajat/kuulajaid vältima mingit tegevust või olukorda tulevikus (van der Auwera 2005). Ka prohibitiivi kõige prototüüpsemaks kasutusjuhaks peetakse 2. isikule suunatud keeldu (*Ära pese käsi!*).

Võrreldes standardeitusega (väitlauses esineva indikatiivi eitusvormiga, nt *ei pese, ei keera*, vt standardeituse kohta täpsemalt nt Miestamo 2017) on prohibitiivi moodustamisel maailma keeltes täheldatud mitmeid strateegiaid: kas kasutatakse sama markerit, mis standardeituses, või spetsiaalset markerit (nagu on eesti keeles *ära*); kas kasutakse sama eitustrateegiat kui standardeituses või mitte. Eesti keeles moodustatakse standardeitus eitussõna *ei* ja konnegatiivse verbivormi abil (*ei tee, ei keera*), prohibitiivi ehk keeldlauset aga spetsiaalse eitussõna ja imperatiivse verbivormi abil (*Ära tee!, Ärge keerake!*). Sellised keeldkonstruktsioonid, kus kasutatakse imperatiivi verbivormi ning spetsiaalset eitussõna, on World Atlas of Language Structuresi (WALS) põhjal maailma keeltes kõige enam levinud (van der Auwera jt 2013). Eesti keele prohibitiivi võib pidada sümmeetriliseks eituseks, sest eitav vorm erineb jaatavast vaid eitussõna poolest (*tee! – ära tee!, sööge! – ärge sööge!* (Miestamo 2017; Tamm 2015)).

Eesti keele prohibitiivi puhul tasub ära märkida veel mõningaid huvitavaid asjaolusid. Esiteks, ainsuse 2. isiku puhul on väliselt imperatiivi põhiverbi vorm (nt *ära pese, ära keera*) ning standardeituses kasutatav konnegatiivne verbivorm (*ei pese, ei keera*) ühesugused ning erinevad vaid ühe verbi – *minema* – puhul, kus konnegatiivne vorm ja imperatiivivorm moodustatakse eri tüvedest (*ei lähe, ära mine*). See väline ühtelangemine võib olla mõjutanud eitusvormide segunemist mitmuse 1. isiku puhul.

Teiseks, keeldu saab eesti keeles väljendada ka indikatiivvormide abil: ainsuse teise isiku puhul on informaaalses kasutuses üsna levinud kasutada vorme *ei tee!, ei jookse!*, seda tehakse näiteks lastele või loomadele suunatud käskudes, ning nii mõjuvad need pigem üsna kateoorilise keeluna, nt *Ei jookse tee peale!* (vt lisaks Erelt 2017: 171).

Kolmas huvitav asjaolu on seotud isiku markeerimisega. Kui eesti keele standardeituses on isik keeleajalooliselt olnud markeeritud eitusverbil, kust see on aga praeguseks kadunud (Prillop jt 2020: 185), on

keeldkõnes isik markeeritud nii eitussõnal (*ära, ärge, ärgem, ärgu*) kui ka põhiverbil (*ärge tehke, ärgem tehkem*). See tähendab, et imperatiivis on eitussõna jätkuvalt verbi omadustega ning isik on topelt markeeritud, ühtlasi on selle tulemusena imperatiivi eitus sümmeetriline (eitussõna lisamisel jaatavasse lausesse muid muutusi lauses ei toimu).

Mitmuse 1. isiku puhul on toimunud nihe indikatiivi kasutamise suunas keeldlauses ning seda tõenäoliselt jaatavate vormide analoogial, kus käsklauses on informaalsemas keelekasutuses tavaline indikatiivivormis verbi kasutamine (jaatav: *Keerame tagasi!*, eitav: *Ärme keerame tagasi!*). Erinevusena võime näha, et mitmuse 1. isiku keeldvormides ei puuduta see ainult põhiverbi vormi valikut, vaid on toonud kaasa ka muutuse imperatiivi eitusverbi moodustamises: imperatiivi eitusverbile on liidetud indikatiivis kasutatav lõpp *-me* (*ärme*).

Lisaks varieerub põhiverbi lõpp sõltuvalt sellest, kas sellel on isikulõpp või mitte (*ärme teeme ~ tee*). Indikatiivi hortatiivse kasutuse analoogial (*Keerame vasakule!*) oleks ootuspärane *me*-lõpulise põhverbivormi kasutamine (*Ärme keerame vasakule!*), ent tõenäoliselt standardeituse mõjul on hakatud kasutama ka lõputa vorme (*ärme tee, ärme keera*) ning isik on markeeritud vaid eitussõnal. Seda, et lõpu kadu on mõjutanud just standardeitus ja mitte imperatiivi 2. isiku vorm, näitab *minema*-verb, kus need kaks vormi moodustatakse eri tüvedest: standardeituses kasutatakse *lähe*-tüve (*ei lähe*), imperatiivi 2. isikus *mine*-tüve (*ära mine!*, *ärge minge!*), mitmuse 1. isikus koos eitussõnaga *ärme* aga valdavalt *lähe*-tüve: *ärme lähme, ärme lähe*. Kas see vormivalik tänapäeva keeles täpselt nii siiski toimub, vaatan lähemalt osas 5.4.

Laiemalt võib mitmuse 1. isiku keeldkõne vormide muutust käsitleda ka kui sümmeetrilise eituse asendumist asümmeetrilise eitusega. Eesti keele prohibitiivi eitav vorm erineb muudes isikutes jaatavast vaid eitussõna poolest, nagu tüpoloogiliselt on iseloomustatud sümmeetrilist eitust (*tee!* – *ära tee!*, *sööge!* – *ärge sööge!* (Miestamo 2017; Tamm 2015)). Mitmuse 1. isiku puhul esindavad kaks kasutusel varianti (*ärgem söögem* ja *ärme sööme*) sümmeetrilist eitust, ent kolmas (*ärme söö*) asümmeetrilist. Just viimase variandi, asümmeetrilise eituse sobivus on olnud ka keelekorralduses põhiküsimus, nagu on näha peatükis 3.

Sarnaselt hortatiivile on ka keeldkõne puhul *ärgem ~ ärme* konstruktsioonide varieerumise põhjuseks peetud stiili- või registrierinevusi (Tamm 2015), aga need ei ole seni põhjalikku käsitlust leidnud. Lõputa

põhiverbi vormi (*ärme tee*) kasutamine ei ole aga kindlasti enam pelgalt kõnekeele nähtus, vaid on tavaline ka toimetatud tekstides (Erelt 2012). Seega on tegemist ulatusliku ja mitmetasandilise varieerumisega, mille seaduspärasustest tänapäeva keeles püüan selles artiklis pilti luua.

2.4. Keelemuutuse suund

Kuivõrd mitmuse 1. isiku keeldkõne puhul on tegemist keelemuutusega, mis on tekitanud eesti keelde ulatuslikku varieerumist, püüan siinkohal selle muutuse oletatavat kulgu kokku võtta. Kirjeldan muutust kolme põhietapi kaudu. Kõik need etapid on tänapäeva keeles kasutusel, sest muutus ei ole jõudnud lõpule.

Keeleajaloost on teada, et prohibitiivi ehk keeldkõne on eesti keeles moodustatud eitusverbiga *är-*, mida on proto-uurali keelde rekonstrueeritud kujul **al-* (Janhunen 1982), ning imperatiivivormis põhiverbi abil: *ärgem tehkem, ärgem rääkigem*.

I etapp. Muutus on alguse saanud tõenäoliselt hortatiivist (ehk jaatavatest mitmuse 1. isiku käsklausetest), kus hortatiivi funktsionaalse eripära tõttu (kõnelejat kaasav, pigem üleskutsuv kasutusviis) ning tõenäoliselt kontaktkeelte tõukel on hakatud kasutama imperatiivi asemel indikatiivi (näide 1).

- (1) *Rääkigem asjadest õigete nimedega!* → *Räägime asjadest õigete nimedega!*

Mõjutanud kontaktkeeleks on tõenäoliselt vene keel, kus hortatiivi moodustatakse indikatiivi abil (kas olevikus või tulevikus). Vene keeles on siiski erinev see, et tehakse vahet, kas adressaate on üks (näide 2) või rohkem (3): mitmusliku adressaadi puhul lisandub mitmuse 1. isiku lõpule *-te* (mis on ilmselt pärit mitmuse 2. isiku lõpu vormist). (Timberlake 2004: 94, 375; Dobrushina & Goussev 2005: 193–194).

- (2) *Id-em k nam!* 'Lähme meie juurde!'
Pojd-em! 'Lähme!', *Poprobu-em* 'Proovime!'
- (3) *Id-em-te s nami v kino!* 'Lähme / tulge meiega kinno!'
Pojd-em-te! 'Lähme!'

II etapp. Kuivõrd imperatiivi mitmuse 1. isiku vorm on tekstides harv ning eriti harv on see keeldkõnes, on üsna tõenäoline, et hortatiivsest jaatavast lausest on indikatiivivorm laiunud keeldlausesse. Kuna aga seal on olnud kasutusel spetsiaalne eitusverbi mitmuse 1. isiku vorm (*ärgem*), on säilitatud küll spetsiaalne eitusverbi tüvi, ent indikatiivi lõpp *-me* on asendanud imperatiivi *gem/kem*-lõpu, seda nii eitusverbil kui ka põhiverbil (4).

(4) *Ärgem sellest rohkem rääkigem* → *Ärme sellest rohkem räägime!*

Nii on keelav vorm moodustatud analoogiliselt jaatava vormiga, lisandunud on indikatiivivormis keeldsõna: *Räägime!*, *Ärme räägime!*.

III etapp. Eesti keele standardeituses kasutatakse eitussõna ning selle juures konnegatiivset verbivormi, mis on indikatiivis lihtsalt verbi tüvi, nt *ei räägi*. Lihtsat verbitüve kasutatakse ka prototüüpses keeldkõnevormis *ära räägi!*. Selle puhul teame, et *minema*-verbist moodustatakse standardeitus ja 2. isiku keeld erinevatest tüvedest (*ei lähe*, vrd *ära mine!*), kõigi muude verbidega langevad need täielikult kokku.

Ilmselt standardeituse (*ei räägi*), 2. isikule suunatud keeldkõne (*ära räägi*) või mõlema vormi analoogial on mitmuse 1. isiku keeldkõnesse tekkinud lõputa põhiverbi vorm, mis on lihtsalt verbi tüvi: *Ärme räägi nii!*, *Ärme tee seda!*. Artikli 4. osas kirjeldan, et lõputa verbivormi kasutussagedus on kasvanud pidevalt ning see tendents ilmselt jätkub.

Muutuse tulemusena on mitmuse 1. isiku eitus muutunud seega standardeitusele sarnasemaks ning esindab tüpoloogiliselt teistsugust eitustüüpi kui muud keeldkõne vormid, mis püsivad sümmeetrilisena (*ära tee*, *ärge tehke*, *ärgu tehku*). See on aga olnud pähkel keelekorraldusele, kus lisaks keelemuutusest tingitud varieerumisele on üritatud mõtestada ka tüpoloogilise muutuse olemust ja vastuvõetavust.

3. Keelekorraldus

3.1. Keelekorraldus ja keele varieerumine

Keele varieerumine on keele standardiseerimisprotsessi – ühtse kirja-keele kujundamise – üks kahtlemata kõige kesksemaid teemasid, sest

standardiseerimine tähendabki sisuliselt keeleliste valikute süsteemset vähendamist, ühtse struktuuri loomist (Milroy 2001). Keele standardiseerimine on seotud keelepoliitika ja -ideoloogiatega, sest arusaamad sellest, kuidas keel peaks olema korraldatud, on seotud laiemalt ühiskondlike oludega ja valitsevate arusaamadega keele kohta (vt ka Lindström, Risberg & Plado 2023). Kui 19. sajandil oli uute kirjakeelte loomise laine Euroopas seotud rahvuslike identiteetide tõusuga ja keele ühtlustamise vajadusega, siis tänapäeval on küsimusse seotud ka muutunud sotsiaalsed olud, demokratiseerumine ning standardkeele positsiooni nõrgenemine ühiskonnas; sellega seotud re- ja destandardiseerimine (Ayres-Bennett 2021; Kristiansen 2021). Eriti veebiajastu ja sotsiaalmeedia süünd ning selle kaudu üldisemalt kirjutamise demokratiiseerumine toob kaasa väiksema kontrolli keele üle, keelelise varieerumise suurenemise ning normide ja normingutega mängimise. Kuivõrd keel varieerub ja muutub pidevalt, on keelekorralduse aspektist oluline küsimus, kui palju peaks tegelikult keelekasutuses toimuvat varieerumist standardkeeles aktsepteerima ja millel need otsused peaksid põhinema.

Eesti keelekorralduses on vastus sellele küsimusele olnud üsna erinev. Näiteks 20. sajandi esimesel poolel valitsenud J. V. Veski keelekorralduse suund püüdis iga hinna eest varieeruvust vähendada ning osaliselt lausa kunstlikult luua erisusi sinna, kus rahvakeeles oli tegu sünonüümidega, s.t leksikaalse varieerumisega (näiteks *ja* ja *ning* eristamine (Veski 1929), kunstlikult loodud paronüümipaarid *järele-järgi* jms (Risberg & Langemets 2021)). Tema kaasaegsete hulgas oli palju opo-nente, kes soovisid pigem säilitada rahvakeelset tava ning ei näinud paralleelvariantide püsimises probleemi. Selline oli nt Andrus Saareste, kes nn teoreetilisele otstarbekohasusele eelistas psühholoogilist otstarbekohasust ehk teisisõnu, tegeliku keelekasutusega arvestamist (Plado 2022; Erelt 2002: 109). Tegeliku keelekasutusega ja selles toimuva varieerumisega hakati keelekorralduses süsteemsemalt arvestama 1970ndate lõpust alates, kui vabariiklik õigekeelsuskomisjon tegi ridamisi otsuseid, mis suures osas puudutasid paralleelvormide lubamist käänamisel-pööramisel (Erelt & Saari 1985). Sama demokratiiseeriv ja varieerumist tolereeriv suund jätkus peale Eesti taasiseseisvumist (Erelt 2021: 396), ent vastavad diskussioonid ühiskonnas jätkuvad tänapäevani, vt (Lindström, Risberg & Plado 2023; Koreinik 2023; Vainik & Paulsen 2023).

Keelekorraldus on efektiivne, kui selle soovitusel on võimalikult kooskõlas tegeliku keelekasutusega (Päll 2019), sest sellisel juhul tajutakse „ülalt-alla“ normingut pigem intuiitiivselt keele sisemise normina ning see omandatakse koos keelega, mitte ei pea seda spetsiaalselt ära õppima. Tegelikult keelekasutusest lähtumine ja teaduspõhisus on praegusaja eesti keelekorralduse olulisemaid lähtekohti (vt Risberg 2022; Risberg & Lindström 2023).

3.2. Keeldkõne keelekorralduse vaatevinklist

Eesti keeldkõne puhul ei ole tegemist plahvatuslikult kujunenud uute variantidega, vaid varieerumisega, mis keeles on olemas olnud juba pikema aja jooksul ning mida keelekorraldus on püüdnud normeerida, ent nagu analüüsist allpool näha, pole seda saatnud edu. Eriti hästi on varieerumist näha informaalses kasutuses, kus kontroll normingute järgimise üle on nõrgem.

Varem ongi väidetud, et lõputa vormide (*ärme tee*) kasutamine on omane informaalsele kasutusele, eriti kõnekeelele (Erelt jt 1997 ja hilisemad trükid), ning nende kasutamist on taunitud (nt Klaus 2021). Lisaks on märgatud erinevate vormivahendite kombineerumist (Erelt 2017: 183–184).

Keelekorralduslikust aspektist on kahtlemata kolme põhikonstruktsiooni ja nende segaala käsitlemine raske: mida siis soovitada? Et probleem on olemas ja juba pikka aega eksisteerinud, võime näha näiteks Uno Liivaku 1984. a soovitusest neid vorme mitte normeerida; seejuures viitab Liivaku uurimuste puudumisele, mis aitaks adekvaatseid normimisotsuseid teha (Liivaku 1984). Ka Tiiu Erelt on osutanud enam kui 20 a tagasi varieerumise probleemile:

„*Ärgem tehkem, ärgem söögem, ärgem ärritugem* – kindlasti õiged vormid, ent paraku kõrgema stiili värvinguga. Neutraalstiili tarvis tuleks paratamatult aktsepteerida vormid *ärme teeme, ärme sööme, ärme ärritume* ja seda on nii „Eesti keele käsiraamat“ kui ka ÕS 1999 ka teinud (lk 15 *ära tõmba, ärme tõmbame*). Ent pangem tähele: är-me tee-me, är-me tõmba-me – nendes vormides dubleerime grammatilise isiku infot.“ (Erelt 2000)

Seega on Erelti seisukoht olnud, et soovitav on isikulõppude topeltmarkeerimine – nii nagu see on ka imperatiivikonstruktsioonis ning

mis esindab ühtlasi sümmeetrilist eituskonstruktsiooni. See pigem tüpoloogilisest lähenemisest tulenev kaalutlus keelekorralduses on üsna üllatav, ent teisalt ilmselt seletatav sellega, et sümmeetriline eitus, isegi kui see on indikatiivvormis (*ärme teeme*), on eesti keeles vanem vorm (Tamm 2015).

Ka ÕS 2018 pakub variantideks nii *ärgem* kui *ärme*, ent näidete kaudu nendega seoses vaid *me*-lõpulist põhisõna. Seega näiteks *minema*-verbi kohta esitab ÕS 2018 kaks varianti: *ärgem mingem* ja *ärme lähme* (ÕS 2018). EKİ ühendsõnastikus (ÜS, keeleportaal *Sõnaveeb*), milles on enam võetud arvesse tegelikku keelekasutust, on *ärme* esitatud nii koos lõpuga kui lõputa põhiverbiga: *Ärme salatse, Ootame tulemused ära, ärme hakka ennustama, Palun ärme lähme veel koju tagasi!* (ÜS 2023).

ÕS 2018-s on seega aktsepteeritud, et indikatiivi lõpud on keeldsõna puhul asendanud varasema imperatiivilõpu, ent samas eelistati isiku topeltmarkeerimist, mis on grammatiliselt ja keeletüpoloogiliselt huvitav nüanss ja vanem variant kui lõputa vorm. Võib küsida, kas see on kõige neutraalsem ja kõige sagedasem 1. isiku keelu moodustusviis või on lõputa variant tänaseks domineerivaks saanud? Kas varasem imperatiivvormis keeldkõne on uute vormide ees taganenud?

Tegeliku keelekasutuse monitoorimiseks püüan järgnevalt korpusanalüüsi põhjal välja selgitada, millal ja miks mingit varianti kasutatakse. Vaatlen täpsemalt, mil määral mitmuse 1. isiku keeldvormide vormistus varieerub, millest see varieerumine sõltub ning mis on muutuse suund.

4. Materjal ja meetod

Analüüsitav materjal tuleb eesti keele ühendkorpusest 2019 (edaspidi ÜK 2019), mis on kättesaadav Sketch Engine'i korpuspäringusüsteemi¹ kaudu. Ühendkorpus sisaldab eestikeelsest veebist pärit tekste, mis on kirjutatud 2019. aastal ja varem. Väljavõte sisaldab ka varasemaid eesti keele korpusi: ühendkorpuse 2013. ja 2017. a eestikeelse veebi väljavõtet, eestikeelset Vikipeediat ning eesti keele baaskorpuse tekste (1990–2008), vt ülevaadet (Koppel & Kallas 2022). Erinevate

1 Vt <https://www.sketchengine.eu/estonian-national-corpus/> (13. november 2022).

perioodide väljavõtteid on võimalik üksteisest eristada ning selle abil saab mingil määral jälgida muutust ka diakrooniliselt.

Ühendkorpuse kasutamise eeliseks on selle suur maht. Mitmuse 1. isiku keeldvorme ei kasutata igapäevakeeles just kuigi sageli, seetõttu on ka vastavate vormide sattumine väiksesse korpusesse küllalt juhuslik. Ühendkorpuse maht võimaldab varieerumisest kvantitatiivset ülevaadet anda, hinnata varieerumismustreid ja muutumistendentsi. Selle korpuse eeliseks on ka toimetamata keele rohkus, mis võimaldab vaadelda keele loomulikku arengusuunda tegeliku keelekasutuse põhjal ja suure hulga inimeste keeletajule tuginedes.

Artikli aluseks oleva materjali olen välja võtnud nii, et päringusõnana kasutasin variante *ärme* ja *ärgem* ning nende hulgast tegin 5000-lauselise juhuvalimi. Peale korduvate näidete ning põhiverbita lausete eemaldamist jäi edasise analüüsi jaoks järele 4964 lauset.

Iga lause puhul kodeerisin rida tunnuseid, mis potentsiaalselt võivad mõjutada vormi valikut. Need on esitatud tabelis 1.

Tabel 1. Analüüsi kaasatud tunnused.

Tunnus	Variandid	Näide
Eitussõna	<i>ärgem, ärme</i>	
Põhiverbi lemma	582 erinevat lemmat	<i>tegema, rääkima, olema</i> jne
Põhiverbi vorm	<i>-gem/kem, -ge/ke, -gu/ku, -me</i> , null (lõputa)	<i>tehkem, tehke, tehku, teeme, tee</i>
Eitussõna ja põhiverbi kaugus üksteisest	0–11 sõna	0: <i>ärme tee</i> 1: <i>ärme seda tee</i>
<i>gi/ki</i> -liite olemasolu põhiverbil	<i>gi</i> – liide on null – liidet ei ole	<i>ärme räägigi</i> <i>ärme räägi</i>
Alamkorpus	2013, 2017, 2019	

Ehkki info oli olemas iga lause päritolu kohta (allika veebiaadress), ei ole võimalik lõpuni hinnata tekstide (in)formaalsust ja toimetatust. Seetõttu ei ole ma edasise analüüsi puhul neid aspekte arvesse võtnud. Eeldan, et valitud vorm on vähemalt selle kasutaja keeletunnetuse seisukohalt sobiv ja adekvaatne.

Artiklis on eristatud andmeid, mis pärinevad 2019. a väljavõttest (Web 2019), 2017. a väljavõttest (Web 2017) ning 2013. a väljavõttest

(Web 2013); viimase hulka on arvatud ka varasemad tekstid (nn baaskorpuse tekstid perioodist 1990–2008). Alamkorpuse eristamise põhjuseks on soov vaadata, kas viimase 30 aasta jooksul on vormivaliku osas võimalik mingit muutust täheldada. Siiski tuleb sellele läheneda ettevaatlikult, sest on võimalik, et kvantitatiivsed erinevused erinevates alamkorpustes on seletatavad pigem formaalsema-informaalsema (või siis toimetatud-toimetamata) teksti osakaalu muutustega korpuses. Sellegipoolest annab see ülevaate, kui suure tõenäosusega mingil perioodil need konstruktsioonid kirjalikul kujul veebitekstides esinesid. Võrdluseks olen kasutanud spontaanse kõne foneetilist korpust,² mis esindab suulist ja informaalset keelekasutust. Selle väike maht ei võimalda paraku mingeid statistilisi üldistusi teha.

Andmeid olen analüüsinud kvantitatiivselt, et üldisemaid suundumusi ning muutust modelleerida. Järgnevalt vaatlen lähemalt keeldsõna valikut, põhiverbi vormi ja selle seoseid keeldsõnaga, põhiverbi lemmade seost keeldsõnaga, põhiverbi ja keeldsõna kaugust üksteisest. Eesmärk on aru saada varieerumise ulatusest ja olemusest tänapäeva keeles.

5. Tulemused

5.1. Kas *ärme tee(me)* või *ärgem tehkem*?

Vaatlen esmalt keeldsõna valikut, sest see määrab (enamasti) kogu konstruktsiooni valiku. Siinkohal nimetan lihtsuse huvides kaheks põhikonstruktsiooniks indikatiivset *ärme*-konstruktsiooni ja imperatiivset *ärgem*-konstruktsiooni.

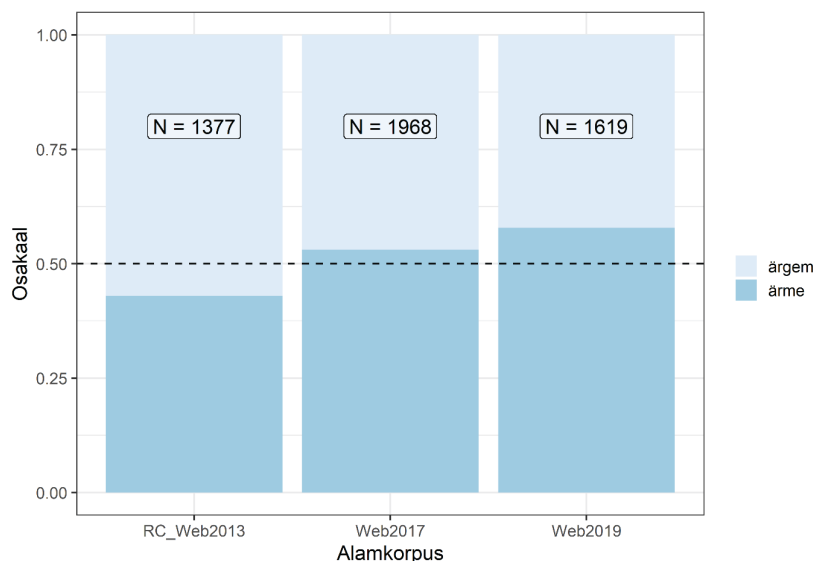
Tabel 2. Eitussõna valik andmestikus.

Eitussõna	Esinemisjuhtumeid	Osakaal
<i>Ärgem</i>	2392	48,2%
<i>Ärme</i>	2572	51,8%
Kokku	4964	100%

2 Vt https://foneetikakorpus.ut.ee/ekskfk_info.html (16. juuni 2023).

Tabelist 2 on näha, et kogu vaadeldavas materjalis oli indikatiivse ja imperatiivse konstruktsiooni osakaal enam-vähem võrdne, vaid kergelt indikatiivse *ärme*-konstruktsiooni kasuks (vastavalt 51,8% ja 48,2%). Seega ei saa öelda, et imperatiivne konstruktsioon oleks oma aktuaalsust kaotanud; see on jätkuvalt keeles laialt kasutusel.

Märgatav on *ärgem*- ja *ärme*-konstruktsiooni osakaalu muutus ajas. Korpuse ajaaken on küll suhteliselt väike, ent erinevate alamkorpuste võrdlus võimaldab hinnata muutust ajas tänu sellele, et vanem osa sisaldab nii eesti keele baaskorpust kui 2013. a veebiväljavõtet, seega tekste 1990–2013, ja järgnevad väljavõtted sisaldavad sellele järgnevate aastate tekste, milles ei sisaldu enam varasemate alamkorpuste tekstid. Tulemused on näha joonisel 1 nii, et võrdlen eitussõnade *ärgem* ja *ärme* sagedust eri alamkorpustes (RC_Web 2013, Web 2017, Web 2019 eraldi).

Joonis 1. Eitussõnade *ärgem* ja *ärme* esinemissagedus alamkorpuste kaupa.

Jooniselt 1 on näha, et *ärgem* osakaal on kõige suurem kõige varasemas alamkorpuses (Web 2013 ja baaskorpust, 57,0%). Hilisemates väljavõtetes on *ärgem*-konstruktsiooni osakaal vähenenud (2017: 46,9%, 2019: 42,1%) ning *ärme* osakaal selle võrra kasvanud. Ootuspäraselt on suurem hüpe vanemate (kuni 2013) ja 2017. a väljavõtte tekstide vahel; ajaline distant 2017. ja 2019. vahel on väiksem ning ka

muutus väiksem. Pearsoni hii-ruut-statistiku põhjal on *ärme* ja *ärgem* jaotuste erinevus alamkorpustes statistiliselt oluline ($X^2(2, N = 4964) = 67,466, p < 0,001$). Seega võib öelda, et selles prohibitiivses konstruktsioonis on eitussõnana kasvamas *ärme* kasutus.

Võrdluseks võib tuua ka tänapäeva suulise kõne andmed spontaanse kõne foneetilises korpuses, milles on esindatud peamiselt informaalised vestlused kahe osaleja vahel. Spontaanse kõne foneetilises korpuses oli kasutatud ainult *ärme*-vormi, mida esines kokku 17 korral, sellest *ärme* + lõputa vorm domineeris (14 juhul, vt näide 5) ning *me*-lõputuline esines 3 juhul (näide 6). Seega suulises kasutuses domineerib indikatiivis konstruktsioon (*ärme*) ja põhiverbi lõputa variant.

(5) *ärme nimesid nimeta*

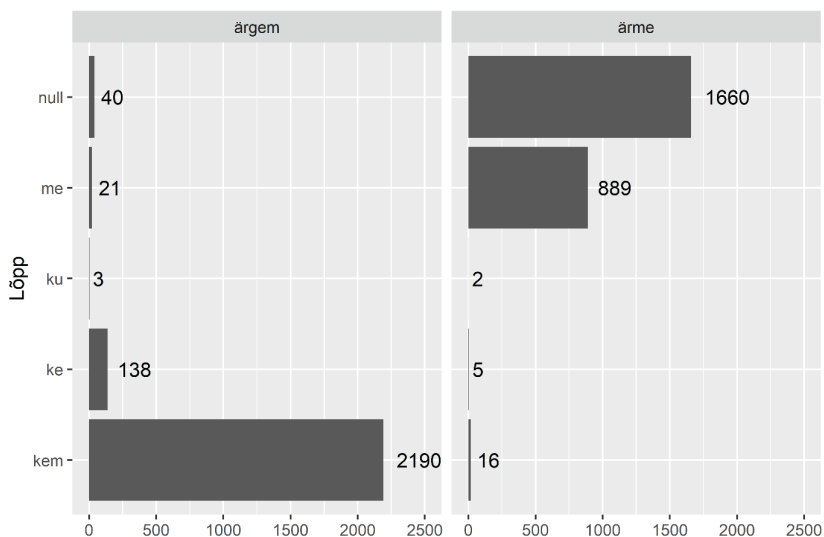
(6) *ja siis see Silando ütleski et ärme hakkame üldse selle kallal*

Selle põhjal võib järeldada, et suulises kõnes tuleb mitmuse 1. isikule suunatud käsklauseid ette vähe ning need esinevad peamiselt indikatiivvormis, nagu on varem sedastatud jaatavate lausete puhul (Metslang 2004). Samuti leiab kinnitust, et keeldkõne mitmuse 1. isiku puhul kasutatakse imperatiivi pigem formaalsemas tekstis ning seda ei esine eriti igapäevases keelekasutuses (Erelt & Metslang 2007: 77; Erelt 2017: 168).

Ühendkorpuses on indikatiivi ja imperatiivi kasutus suhteliselt võrdne, ent aja jooksul on indikatiivi kasutus kasvanud. On küllaltki tõenäoline, et ühelt poolt on siin tegu laiema keelemuutusega, mis rühhib indikatiivi eelistamise poole; muutus on arvatavasti alguse saanud informaalsemast, suulisest keelekasutusest ning laieneb teistesse registritesse. Ühendkorpuses, mis on oma olemuselt üsna heterogeenne ning sisaldab nii informaalsemaid, toimetamata tekste, kui ka keeletoimetaja käe alt läbi käinud tekste, on ulatuslik varieerumine seetõttu ootuspärane. Teisalt on *ärgem*-konstruktsiooni jätkuv ja siiski üsna sage kasutus märk sellest, et kirjalikus keeles on sellel arvatavasti mingid omad kinnistunud funktsioonid, mistõttu *ärme*-konstruktsioon ei ole seda ka informaalsematest tekstidest päriselt välja tõrjunud. (Sellest lähemalt osas 5.3.)

5.2. Põhiverbi vorm

Järgnevalt vaatlen lähemalt põhiverbi vormi ning seda, millised lõpud millise eitussõnaga seostuvad. Kui eitussõnana *ärme* kasutus tasapisi kasvab, siis on huvitav jälgida, milline põhiverbi vorm sellega kaasneb, kas keelekorralduse poolt soovitud *me*-lõpuline vorm (*ärme teeme*), mis esindab sümmeetrilist eitust, või lõputa vorm (*ärme tee*), mis esindab asümmeetrilist eitust. Samuti võib küsida, kas on jälgi indikatiivi ja imperatiivi konstruktsioonide segunemisest. Vaatlen järgnevalt lähemalt kõiki eitussõna ja põhiverbi lõppude kombinatsioone, mis materjalist esile tulid (joonis 2).

Joonis 2. Põhiverbi vormide kasutussagedus koos eitussõnadega *ärgem* ja *ärme* kogu andmestiku põhjal.

Eitussõna *ärgem* puhul on ootuspäraselt valdav põhiverbi lõpp *-gem/kem* (91,6% *ärgem* kasutustest, näide 7), ent üllatavalt palju on ka muid variante. Neist eriti torkab silma mitmuse 2. isiku lõpp *-ge/ke* (5,8%, näide 8), mille puhul võib oletada, et selle kasutamine on tingitud kõlalisest sarnasusest *gem/kem*-lõpuga.

Üllatav on ka *me*-lõpu (näide 9) ja lõputa (10) vormide kombineerumine eitussõnaga *ärgem* – see osutab, et imperatiivi ja indikatiivi konstruktsioonid on vähemalt mõningate keelekasutajate jaoks segunenud.

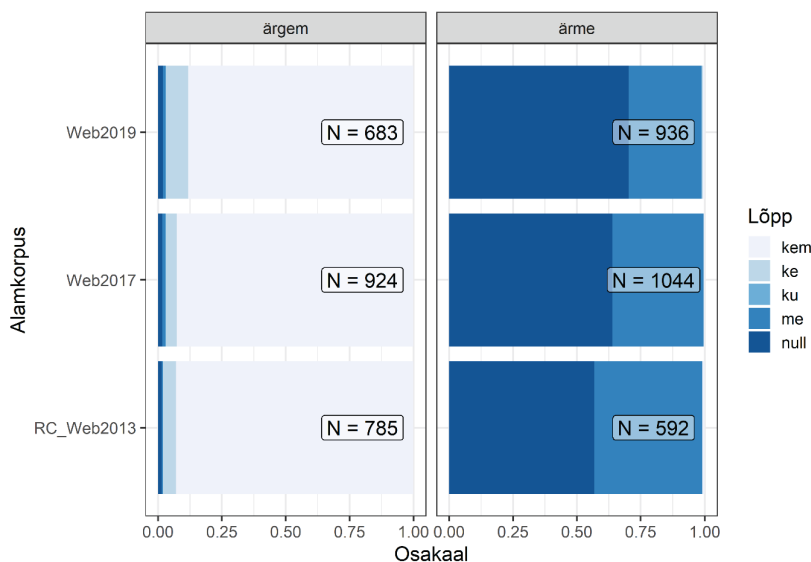
Ehkki marginaalsena, on esindatud ka imperatiivi 3. isiku lõpp *-gu/ku* (11). Seega erinevate lõppude kombineerumine eitussõnaga *ärgem* on ulatuslikum, kui võiks arvata, ning siin on ühelt poolt kasutatud lõppe, mis seostuvad pigem eitussõnaga *ärme* (lõputa, *-me*) või teiselt poolt muude imperatiivivormidega (*-ge/ke*, *-gu/ku*).

- (7) *Aga ärgem unustagem, et kõiges saab olla veelgi enam maksimalist.* (kultuur.postimees.ee)
- (8) *Kallis eesti rahvas - saan liigagi hästi aru, et muretsete praegu, kuid ärgem muretsege liiga.* (blogi)
- (9) *Hea küll, ärgem kasutame sõna süsteem.* (sport.delfi.ee)
- (10) „Teoreetiliselt on see kõik muidugi huvitav, aga ärgem siiski teatud piire ületa,“ peab Turovski õigeks. (royal-canin.ee)
- (11) *Ning ärgem üldistagu, et meestele meeldivad pikad juuksed.* (foorum)

Eitussõna *ärme* kombineerub ootuspäraselt peamiselt kahe põhiverbi vormiga: *me*-lõpuga (34,6% *ärme* kasutusjuhtudest, näide 12) ja lõputa verbivormiga (64,5%, näide 13). Seega hoolimata varasematest keelekorralduslikest soovitustest kasutada *me*-lõppu (Erelt 2000) domineerib lõputa variant. *Ärme* puhul jaguneb põhiverbi vormi varieerumine peamiselt nende kahe vormivariandi vahel, ülejäänud põhiverbi vormid (14–16) moodustavad kokku alla 1% kõigist kasutusjuhtudest. Nende hulgas on kõige sagedasem *-gem/kem* (14), mis taas osutab kahe põhikonstruktsiooni mõningasele segunemisele.

- (12) *Et ärme jumala pärast inimesi ärritame, elu niigi raske?* (PM 2000)
- (13) *Aga ärme seda praegu aruta, sest elamise kvaliteet sõltub kõigepealt töökohtadest, niisiis [---]* (EPL 1999)
- (14) *Nii et ärme demagoogitsegem.* (naisteleht.ohtuleht.ee)
- (15) *Ja ärme parem rääkigugi raybandsidest.* (blogi)
- (16) *Aga ärme väga suuri lootusi Pevkuriga siduge, kuid ta on pannud need asjad kirja ning seda saaks talle siis näidata [---]* (err.ee)

Vaatan järgnevalt, kas erinevate lõppude sagedusjaotus koos eitus-sõnadega *ärgem* ja *ärme* on kolmes alamkorpuses sama või erinev, s.t kas on võimalik täheldada mingit muutust (vt joonis 3).

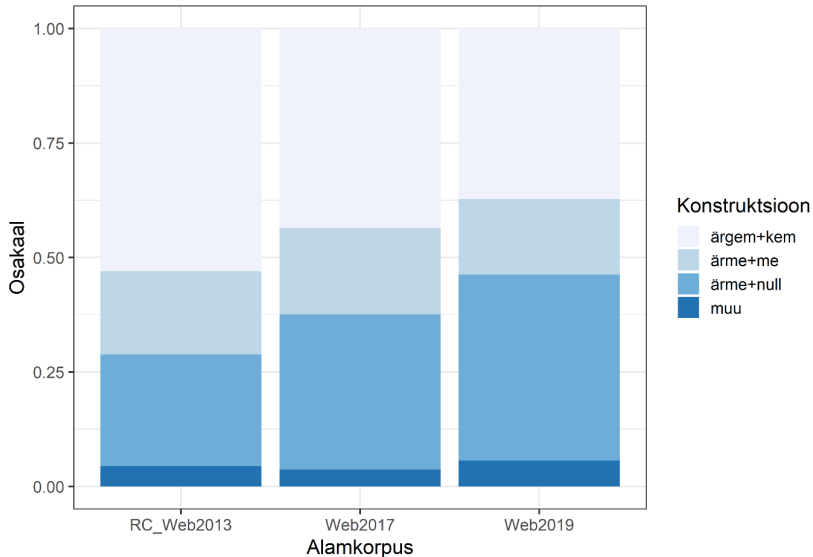
Joonis 3. Eitussõnadega *ärgem* ja *ärme* esinevate lõppude osakaal eri allkorpustes.

Eitussõnaga *ärgem* püsib *gem/kem*-lõppude osakaal ajas suhteliselt stabiilne, ent on siiski vähehaaval kahanenud (2013: 93,0%, 2017: 92,7%, 2019: 88,2% *ärgem* kasutusjuhtudest). Muudest variantidest on sagedasim *-ge/ke* (2013: 5,1%, 2017: 4,2%, 2019: 8,6%). Jaotuste erinevus allkorpuste vahel on statistiliselt oluline ($\chi^2(8, N = 2392) = 19,343, p = 0,01313$).

Eitussõna *ärme* puhul on näha, et lõputa variandi kasutussagedus on ajas tõusnud: 2013. a väljavõttes oli see 56,8%, 2017. a 63,9% ning 2019. a 70,2%. Samal ajal on *me*-lõpu kasutussagedus langenud (2013: 42,2%, 2017: 35,6%, 2019: 28,5%). Muude variantide osakaal oli vastavalt 1,0%; 0,5%; 1,3%. Jaotuserinevus allkorpuste lõikes on statistiliselt oluline: ($\chi^2(4, N = 2572) = 34,224, p < 0,001$).

Seega on ilmne, et kogu andmestikus *ärgem*-konstruktsiooni kasutus tasapisi langeb, *ärme*-konstruktsiooni kasutus tõuseb ning *ärme*-konstruktsiooni sees kasvab lõputa põhiverbi kasutus. See on visualiseeritud

ka joonisel 4, mis võtab kokku mõlema eitussõna ja põhiverbivormi olulisemate variantide kasutuse alamkorpuste kaupa.

Joonis 4. Eitussõnade *ärgem* ja *ärme* kombineerumine erinevate põhiverbivormidega eri alamkorpustes.

Jooniselt 4 on näha, et *ärgem* + *-gem/kem* kasutus on ajas vähenenud (2013: 53%, 2017: 43,5%, 2019: 39,7%), *ärme* + *-me* kasutussagedus on püsinud suhteliselt stabiilne (2013: 18,2%, 2017: 18,9%, 2019: 17,6%) ning *ärme* + lõputa konstruktsiooni kasutus on kasvanud (2013: 24,4%, 2017: 33,9%, 2019: 43,3%). Seega võib öelda, et *ärme* + lõputa konstruktsiooni kasv on toimunud ennekõike *ärgem* + *-gem/kem* arvelt. Laiemas perspektiivis on suund selgelt asümmeetrilise eituse eelistamisele mitmuse 1. isiku keeldlausetes.

Muude vormivariantide hulk on väike ja suhteliselt stabiilne (2013: 4,4%, 2017: 3,7%, 2019: 6,1%). Nagu juba eespool (joonis 2) näha oli, on muid vormivariante küll palju, ent nende kasutussagedus madal. Tegemist on pigem juhusliku varieerumisega, milles ei ilmne süstemaatilist muutust. See on oluline tulemus keelekorralduse jaoks: tegelik keelekasutus ei näita, et nende variantide kasutus oleks nii suur, et keelekorraldus peab nendega normingu seadmisel vähemalt praegu arvestama.

5.3. Lemmad

Järgnevalt vaatlen lähemalt, kas konstruktsiooni valik võib olla seotud põhiverbi lemmaga ja selle kaudu laiemalt tähendusega. See võimaldab hinnata, kas *ärgem-* ja *ärme-*konstruktsioon tõmbavad sama tüüpi või eri tüüpi lemmasid ning kas nende kahe konstruktsiooni puhul toimub mingi spetsialiseerumine, tähenduste eristumine, mis võib mõjutada konstruktsioonide edasist arengut ja levikut.

Jaatavate lausete puhul on varem leitud, et indikatiivi ei kasutata teadmish- ja oskamisverbidega, nende puhul on kasutuses vaid *gem/kem-*tunnuseline imperatiivivorm, vrd *Osakem nende pingutusi hinnata!* vs. *Oskame nende pingutusi hinnata!* (Erelt 2017: 169; Erelt & Metslang 2007: 78). Tekib küsimus, kas midagi sarnast võib välja tuua ka eitavate vormide põhjal?

Tabelis 3 on esitatud 15 kõige sagedasemat verbi ning nende jagunemine kahe põhikonstruktsiooni vahel. Kokku oli andmestikus 582 erinevat lemmat. Lisaks on esitatud nende verbide positsioon korpuse üldises verbide sagedusloendis, et välja selgitada, kas keeldkonstruktsiooni sagedusjärjestus vastab verbide üldisele kasutussagedusele või erineb sellest oluliselt.

Tabelist 3 on näha, et ülivõimsalt kõige sagedasem verb andmestikus on *unustama*. See on üllatav, sest muidu see verb eesti keeles sagedusandmestike tippu ei jõua (ÜK 2019 põhjal on verbidest *unustama* alles 180. positsioonil). Ka sellele sageduselt järgnev verb *rääkima* on korpuses muidu alles 19. Üllatavad on ka *ajama*, *kiirustama* ja *ruttama* sattumine 15 kõige sagedasema verbi hulka. Tabelist 3 on näha ka, et konstruktsiooni valikul ei käitu sagedasemad verbid sugugi ühtmoodi: *unustama*, *laskma*, *olema* ja *jätma* eelistavad *ärgem-*konstruktsiooni, *rääkima*, *hakkama*, *mõtlemata*, *minema*, *kiirustama*, *tegema* ja *vaatama* eelistavad *ärme-*konstruktsiooni. Järgnevalt vaatlen sagedasemaid verbe lähemalt.

Tabel 3. 15 kõige sagedasemat lemmat ja nende esinemissagedus eitusõnadega *ärgem* ja *ärme*.

Jrk nr	Põhiverb	<i>ärgem</i>		<i>ärme</i>		Kokku	Positsioon verbide sagedusloendis
		N	%	N	%		
1	<i>unustama</i>	750	73%	278	27%	1028	180.
2	<i>rääkima</i>	49	12%	353	88%	402	19.
3	<i>tegema</i>	88	35%	167	65%	255	4.
4	<i>hakkama</i>	47	25%	144	75%	191	12.
5	<i>laskma</i>	115	66%	60	34%	175	48.
6	<i>minema</i>	40	30%	92	70%	132	7.
7	<i>olema</i>	76	64%	42	36%	118	1.
8	<i>võtma</i>	34	45%	42	55%	76	8.
9	<i>ruttama</i>	32	48%	35	52%	67	(Ei ole esimese 1000 verbi hulgas)
10	<i>ajama</i>	30	48%	32	52%	62	92.
11	<i>panema</i>	16	29%	40	71%	56	15.
12	<i>jätma</i>	30	60%	20	40%	50	44.
13	<i>kiirustama</i>	12	32%	26	68%	38	544.
14	<i>mõtlemata</i>	10	27%	27	73%	37	27.
15	<i>vaatama</i>	13	36%	23	64%	36	21.

unustama on sagedasim verb andmestikus, mis ühtlasi esineb pigem *ärgem*-konstruktsioonis (73%). *unustama* ei viita oma põhitähenduses kontrollitavale tegevusele – me ei saa kontrollida, kas me unustame midagi või ei. Sestap on selle kasutamine nii imperatiivis kui hortatiivis pigem retooriline, sest tegevuse sooritaja ei saa kuidagi teadlikult tegevust läbi viia: võib küll üles kutsuda mitte unustamisele (*Ära unusta, et... / Ärgem unustagem, et...*), ent sisuliselt toimib see meeldetuletusena või tähelepanu juhtimisena mingile asjaolule, mida kuulaja peaks arvesse võtma (näited 17–19). See, mille mitteunustamisele lause üles kutsub, on tavaliselt esitatud et-algulises komplementlauses. *unustama*-verb on mitmuse 1. isiku keeldkõnes seega keelekasutuses kinnistunud vahend, mille abil juhatakse tähelepanu mingile kõrvallauses esitatud asjaolule ja mida kasutatakse pigem retooriliselt.

- (17) *Kolmandaks, ärgem unustagem, et Rosneft on suhteliselt suure võla-koorma, aga ka suurimate uute maardlate tagavaraga.* (aripaev.ee)
- (18) *Mis puudutab erakondi, siis on tõsi, et neid on palju, kuid ärgem unustagem, et kui räägitakse 30st erakonnast, siis tegelikke tegijaid on nende seas 5-6 ja järgmistel valimistel [---]* (Postimees 1998)
- (19) *[---] ärme unusta, et „kasutajaks“ on CDN ja mälu kiirus on heal juhul ca 1400 MB/s seega 3 korda kiirem kui cachemata ketas.* (priitp.typepad.com)

unustama-verbi sage esinemine ja kasutamine mitmuse 1. isiku keeldkõnes osutab kasutusviisi kinnistumisele, mida on täheldatud ka muude diskursuses/tekstis sagedasti kasutatavate komplemendiga verbide puhul (*complement-taking predicates*, vt nt Boye & Harder 2021). Taolist nähtust on analüüsitud enamasti seoses partiklistumisega suulises kõnes (vt nt Keevallik 2003), ent toimub ka teistes registrites ning on tihedalt seotud verbi semantikaga, nt *ma arvan (et)*, *ma kardan (et)* jms (Hennoste jt 2022; Hennoste jt 2020; Metslang & Simmul 2022). Sarnaselt muude komplemendiga verbide grammatiseerumisjuhtudele on ka *unustama*-verbi võimalik kasutada kiilungina (näide 20).

- (20) *Kodanikuks saamine, ärme unustame, eeldab tahtmist, Eesti riigi tunnustamist ja keeleoskust.* (postimees.ee)

Kuigi sagedasem on *unustama*-verbi kasutamine imperatiivses *ärgem*-konstruktsioonis, kasutatakse seda samas funktsioonis ka *ärme*-konstruktsioonis, mis näitab, et tegemist on varieerumisega, mitte konstruktsioonide puhtakujulise spetsialiseerumisega. Retooriline tähelepanujuhtimine mingile kõrvallauses esitatud asjaolule on aga ilmselt see kasutusviis, mis paneb eelistama *ärgem*-konstruktsiooni.

Ärgem-varianti eelistavad veel verbid *laskma*, *olema* ja *jätma*, ent ka neis toimub konstruktsiooni varieerumine (21–26). *olema*-verbi puhul on pea kõik näited pärit öeldistätelausetest, mis kutsuvad mingil kujul käitumist muutma (*ärgem olgem / ärme ole(me) nii ignorantsed, naiivsed, liiga karmid, liiga kindlad, laisad, õelad, pahatahtlikud* jne, vt näited 23–24), seega ka siin toimub teatav kasutuse kinnistumine mingil pragmaatilisel eesmärgil. Teiste verbide puhul nii selgeid kasutusmustreid ei leidunud.

- (21) *Nii et, kallid inimesed – ärgem laskem end usuteemadest provotseerida.* (m.xn--htuleht-00a.ee)
- (22) *Muidugi on Kelly tubli, aga palun ärme lase jälle ühel noorel põruda, kuna temalt oodatakse liiga palju.* (m.xn--htuleht-00a.ee)
- (23) *Kui ta nii tunneb, et ei suuda ajakirjandusega suhelda, siis ärgem olgem nii verejanulised.* (sport.ohtuleht.ee)
- (24) *Aga ärme oleme ignorantset, Real on jälle tuurid üles saanud.* (foorum.soccernet.ee)
- (25) *Seega valigem südamega ja ärgem jätkem valikuid saatuse hooleks.* (hellekalda.blogspot.com)
- (26) *Segada kõik ained kokku ja määrada ühtlase kihina näole ja kindlasti kaelale, sest kael just reedabki naise vanust, ärme jäta teda siis teenimatult tähelepanuta.* (m.naistekas.delfi.ee)

Verbid, mis eelistavad *ärgem*-varianti, on materjalis pigem mitte-agentiivsed või lausa staatilised verbid, milles väljendatakse mingit mittesoovitavat olukorda, mille realiseerumise vastu üleskutse on suunatud. Mitteagentiivsus tähendab siin, et kõnelejal/kirjutajal puudub kontroll lausega väljendatava sündmuse üle; sellest tuleneb ka selle üleskutse retoorilisus.

Ärme-varianti eelistavad verbid *rääkima, hakkama, mõtlema, panema, tegema, minema*, s.t põhitähenduselt agentiivsed verbid, mis ka muidu on suhteliselt sagedased verbid. Kõigi puhul on paralleelselt kasutuses *ärgem*-konstruktsioon.

rääkima-verbi puhul domineerib ülekaalukalt *ärme*-konstruktsioon (27–29), ehkki ka *ärgem*-konstruktsioon on kasutusel (30). Kolme alamkorpust võrreldes näeme, et *rääkima*-verbi *ärme*-eelistus on kasvanud pidevalt (2013: 82,4%, 2017: 86,6%, 2019: 94,7%). *rääkima*-verbi puhul torkab silma ka sage *gi*-liite (näited 27–28) ning modaalpartiklite *parem* (27–28) ning *üldse* (29) kasutus. Ka *rääkima*-verbi sisaldavate konstruktsioonide kasutus näib olevat kinnistunud: sellega väljendatakse tüüpiliselt mingi teema, nähtuse või olukorra problemaatilisust ning seetõttu mittekõnevääreks pidamist. Seda problemaatilist teemat/olukorda on lauses väljendatud seestütleva käändega. Seega ka *rääkima*-puhul on konventsionaliseerunud üks kasutusviis, mis domineerib tekstides

ja mille puhul võib oletada, et *ärme*-eelistamine on seotud peajasjalikult selle kasutusviisiga.

- (27) *Digiteemadest ärme parem räägigi.* (err.ee)
- (28) *Põllumajanduse kinnimaksmisest ärme parem räägimegi.* (Postimees 1998)
- (29) [---] *Gravesen lõhkua poolkaitsjana pole just maailmatipp ja Figost ärme üldse räägi.* (foorum.soccernet.ee)
- (30) „*Väga ülekaalulistel loomadel on kiirenenud ainevahetus, aga ürgem rääkigem ekstreemsustest,*“ ütleb dr Poopuu. (vildeteeloomakliinik.ee)

Teiste *ärme*-varianti eelistavate verbide puhul nii selgeid kasutusmustrid ei ilmne. *Hakkama*-verb on faasiverb, mis märgib temaga seostuva *ma*-infinitiivi vormis verbi tegevuse algust ning on algses tähenduses olnud agentiiivne verb, ent tänapäeval on selle kasutus laienenud ka teistesse kontekstidesse (Piiraja 2010). Selles materjalis kasutatakse seda pigem agentiiivselt: väljendatakse soovi mingit sündmust või tegevust mitte sooritada (verbid *vaidlema* (näide 31), *arutama*, *demagoogitsema*, *ropendama* jne). *mõtleva*-verb käitub osaliselt sarnaselt *rääkima*-verbiga, ent selle kasutamises on oluliselt enam variatiivsust, s.t kasutus pole nii kinnistunud (32–33). Ka *panema* (34) ja *tegema* (35) on polüseemsed verbid, mh tugiverbid (Muischnek 2006), mistõttu väga selget kinnistunud kasutusmustrit selles kontekstis ei ilmne.

- (31) *Aga noh, ärme vaidlema hakka, tuleb siis kui tuleb.* (pisi.ee)
- (32) *Parem ärme sellest eriti mõtlegi.* (arvamus.postimees.ee)
- (33) *Teeme asja rõõmuga ja ärme mõtle üle.* (bonsuna.com)
- (34) *Elu on edasi läinud, ärme pane sportlastele pingeid, vaatame rõõmu ja lustiga.* (ohtuleht.ee)
- (35) *Kuidas sa ikka ütled, et lähme ja ärme tee natukene mitte midagi.* (Postimees Extra 1998)

Näidetest (33–35) on näha, et prohibitiivse konstruktsiooniga samas lauses on sageli hortatiivne indikatiivivorm (*teeme, vaatame, lähme*). Nende verbide puhul tundub kõnelejat kaasav üleskutse olevat peamine kasutusfunktsioon, mis ilmselt motiveerib *ärme*-vormi eelistamist.

Üldise korpussageduse põhjal on üllatav verbide *ruttama* ja *kiirustama* kõrge kasutussagedus keeldlausetes. Mõlemad seostuvad tugevamini *ärme*-konstruktsiooniga (*kiirustama* 68%, *ruttama* 52%, näited 36–38). Nende puhul võib taas täheldada kinnistunud kasutust – tüüpiliselt kutsutakse üles mitte kiirustama mingitest kõnealustest sündmustest ette (36–37), ent see pole siiski ainus kasutusviis.

- (36) *Aga ärgem rutakem sündmustest ette, pole veel kinnitust et selline lahendus ei tööta, [---]* (foorum.motokuur.ee)
- (37) „Aga see on väga selgelt valitsuse otsus, nii et **ärme rutt**a sündmustest ette,“ *lausus Liive*. (äripäev.ee)
- (38) *Just, täpselt, ärme kiirusta selle uurimisega*. (kultuur.postimees.ee)

Niisiis võib öelda, et *ärme*-konstruktsiooniga seostuvad tüüpiliselt agentiivsed verbid, *ärgem*-konstruktsiooniga mitteagentiivsed, ent mõlemas rühmas on verbiga seotud kinnistunud kasutusmustreid. *ärgem*-puhul võib enam täheldada retoorilist, kõnelejat mitte nii selgelt kaasavat üleskutset, nagu on täheldatud ka indikatiivse ja imperatiivse vormi varieerumisel hortatiivis (vt Erelt & Metslang 2007). *Ärme*-konstruktsioon väljendab sagedamini 1. isikut hõlmavat (inklusiivset) üleskutset, sest kogu sündmus on ühtlasi rohkem 1. isiku kontrolli all. Teadmish- ja oskamisverbid (nagu *oskama, suutma* ja *teadma*), mis jaatavas käsklauses indikatiivis ei esine (Erelt & Metslang 2007), puudusid selles andmestikus sootuks.

Kokkuvõttes võib öelda, et on verbe, mida kasutatakse keeldkõnes sageli ning millel on oma konstruktsiooneelistused. See on eriti ilmne sagedaste verbide puhul nagu *unustama* ja *rääkima*. Samas ei olnud sagedasema 55 verbi hulgas ühtegi sellist, millel oleks üks variant täielikult puudunud – see tähendab, et varieerumine on ulatuslik ja ei sõltu ainult lemmast.

5.4. *minema*-verbi küsimus

Peatun järgnevalt *minema*-verbi kasutusel, mis on huvitav selle poolest, et sõltuvalt valitud keeldkonstruktsioonist on temast kasutusel kaks erinevat tüve: *mine-* (*ärgem mingem*) ja *lähe-* (*ärme lähe ~ lähme*). Järgnevalt vaatan lähemalt, kui hästi see kehtib vaadeldud materjalis.

Indikatiivis moodustatakse eitus *lähe*-tüve abil (*ei lähe*). Selle tüve kasutamine osutab, et konstruktsioonis *ärme lähe(me)* on laiinenud indikatiivi eitava tüve kasutus, mitte imperatiivi kasutus, sest näiteks imperatiivi ainsuse 2. pöördes kasutatakse *mine*-tüve: *ära mine!*. Vaadeldud andmestikus on pilt siiski kirjum ja sisaldab rohkem erinevaid eitusõna ja verbivormi kombinatsioone eri tüvedest (tabel 4).

Tabel 4. *minema*-verbi eri tüvede kasutus keeldkonstruktsioonis.

Lõpp	<i>ärgem</i>		<i>ärme</i>		Kokku
	<i>lähe-</i>	<i>mine-</i>	<i>lähe-</i>	<i>mine-</i>	
<i>-gem/kem</i>	0	30	0	1	31
<i>-ge/ke</i>	0	8	0	0	8
<i>-me</i>	1	0	33	0	34
lõputa	1	1	47	11	60
Kokku	2	39	80	12	133

Tabelist 4 on näha, et koos eitusõnaga *ärgem* esineb *minema*-verb peamiselt ootuspärasel kujul *mingem* (30 korda) või *minge* (8 korda, näide 39), on ka kaks lõputa kasutusjuhtumit (*ärgem lähe*, *ärgem mine*, näited 40–41).

- (39) *Kui arstid on sellised autud ja ahned, ärgem siis minge nende juurde.* (vikerraadio.err.ee)
- (40) *Jah, ta on noor, kuid ärgem nüüd lähe lolliks.* (sport.ohtuleht.ee)
- (41) *Aga ärgem nüüd teemast liiga kaugele ka mine, häda ju hoopis selle kohutava heliga!* (foorum.audiclub.ee)

Koos eitusõnaga *ärme* esineb ootuspäraselt peamiselt tüvi *lähe-*: kas *ärme lähe* (47 korda, näide 42) või *ärme lähme* (33 korda). Siiski on üllatavalt palju kasutatud ka vormi *ärme mine* (11 korral, näide 43–44).

Sellist varianti, kus *me*-lõpp liituks *mine*-tüvele, ootuspäraselt ei leidunud – seda pole ju ka indikatiivis.

(42) *Aga ärme praegu sellesse vaidlusse lähe.* (memokraat.ee)

(43) *Aga ärme nüüd väga teemast välja ka mine.* (pisi.ee)

(44) *Ma ei ole nõus eelkõneleja ettepanekuga, et astume ühe sammu ja ärme edasi mine.* (stenogrammid.riigikogu.ee)

Millest see *mine*-tüve kasutus märku annab? Tõenäoliselt sellest, et keelekasutaja tajub lõputa variandi puhul ainsuse 2. isiku analoogiat (*ära tee, ära mine*) ning see motiveerib kasutama *mine*-tüve ka mitmuse 1. isikus (*ärme mine*). Siiski on enamik lõputa variante *lähe*-tüvega moodustatud, mis tähendab, et tõenäolisemalt on lõputa vormi kujunemistee indikatiivi eituse analoogial tekkinud (vrd *ei lähe – ärme lähe*) ning *mine*-tüve kasutamine on selle edasiareng.

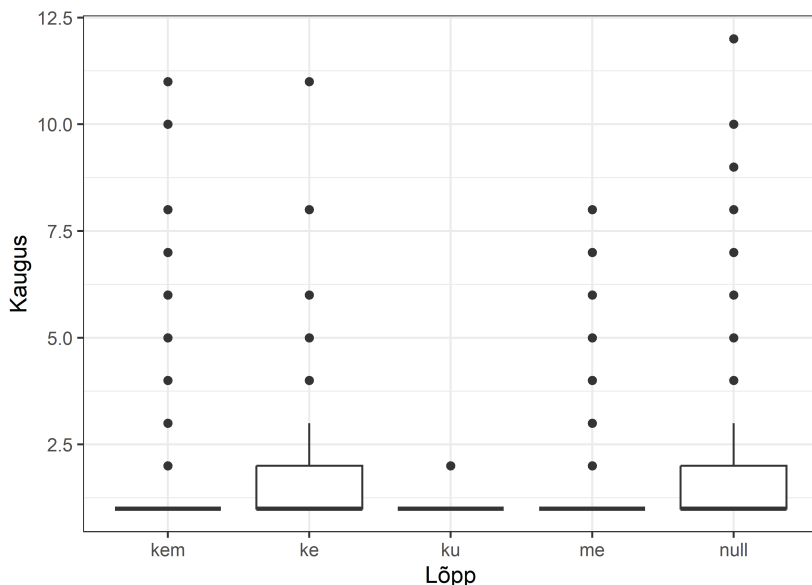
5.5. Põhiverbi kaugus eitussõnast

Eesti standardeituses (*ei ole, ei lähe*) on eitussõna asukoht fikseeritud: see on vahetult põhiverbi ees (Tamm 2015), erandid sellest on harvad ja seotud erilise rõhutamisega, nt *ei mina seda tea*. Eitussõna fikseerumine standardeituses on arvatavasti seotud laiemalt eitussõna verbiliste omaduste vähenemisega.

Keeldkõnes võib jätkuvalt rääkida eitusverbist, sest see pöördub eri isikutes (*ära, ärge, ärgem ~ ärme, ärgu*). Kui põhiverbi vormi osas kasvab indikatiivi eituse analoogial lõputa vormide osa (*ärme tee*), siis võib küsida, kas sama protsessi osana fikseerub põhiverb ka tugevamini eitusverbi külge, s.t kas kaks konstruktsiooni muutuvad ka muus osas sarnasemaks? Selle väljaselgitamiseks vaatlen eitussõna ja erinevate lõppudega põhiverbi kaugust eitussõnast (joonis 5).

Joonisel 5 on näha, et mediaan on kõigi lõppudega 1 juures, mis tähendab, et enamik juhtumeid on sellised, kus põhisõna järgneb vahetult eitussõnale (*ärme lähe*). *ge/ke*-lõpu (mis esineb tüüpiliselt *ärgeom*-sõnaga) ning lõputa põhisõna puhul (joonisel *null*) on oluliselt enam neid juhtumeid, kus midagi jääb eitussõna ja põhiverbi vahele. Seega ei saa väita, et selles osas sarnastuks lõputa põhiverbiga konstruktsioon

standardeitusele – pigem vastupidi, standardeitusele kõige sarnasema lõputa põhiverbi vormi puhul (*ärme lähe*) on sagedamini mõni sõna nende vahel.

Joonis 5. Põhiverbi kaugus eitussõnast.

6. Kokkuvõte ja arutelu

Selles artiklis käsitlesin eesti keele mitmuse 1. isiku prohibitiivi arengut ja vormilist varieerumist tänapäeva eesti keeles. Materjal oli pärit eesti keele ühendkorpusest 2019 ning analüüs põhines 4964-lauselisel juhuvalimil.

Materjali analüüsil oli eesmärk teada saada, kui ulatuslik on mitmuse 1. isiku keeldvormide varieerumine ning mis seda mõjutab. Kuna varieerumine on sageli keelemuutusega kaasnev nähtus, võtsin varieerumismustreid arvesse ka tõenäolise muutuse suuna ja muutuse põhietappide väljaselgitamiseks. Pakkusin välja kolmeetapilise keelemuutuse mudeli. Esimeses etapis on toimunud muutus jaatavas lauses, kus hakati kasutama indikatiivi hortatiivses (üleskutsuvas) tähenduses (*Peseme nõud puhtaks!*). Seejärel on see laienenud keeldkõnesse nii, et algupärane *gem/kem*-lõpp asendati indikatiivi lõpuga *-me* nii eitusverbil kui põhiverbil (*Ärme peseme nõusid puhtaks!*). Kolmandas etapis on

lõputa verbivorm laienuvad tõenäoliselt standardeituse analoogial ka mitmuse 1. isiku keeldkõnesse (*Ärme pese nõusid puhtaks!*). Samas osutab konstruktsiooni sõnajärg, et lõputa vormid ei ole samal määral fikseeritud eitussõna külge kui seda on standardeituses, vaid eitussõna ja põhiverbi vahel võib esineda ka muid sõnu.

Analüüsist selgus, et varieerumine on konstruktsioonis ulatuslik. Eitussõna valikul on *ärgem* ja *ärme* osakaal suhteliselt võrdne (vastavalt 48,2% ja 51,2%), ent eri perioodidest pärit alamkorpuste võrdlus osutab eitussõna *ärme* kasutussageduse kasvule. Palju varieerumist oli ka põhiverbi vormis: eitussõnaga *ärgem* seostub ootuspäraselt *gem/kem*-lõpuline põhiverb (91,6%), ent vähemal määral esines ka *ge/ke*-lõppu (5,8%), muid variante oli vähe (*-gu/ku*, *-me*, lõputa vorm). *ge/ke*-lõpu kasutus on ajas pigem kasvanud. Eitussõnaga *ärme* esines kogu andmestikus kõige sagedamini lõputa vorm (64,5%) ja *me*-lõpp (34,6%), vähesel määral oli ka muid variante (*-gem/kem*, *-ge/ke*, *-gu/ku*). Alamkorpuste võrdluses selgus, et lõputa vormide osakaal on pidevalt kasvanud ning see variant on üldistumas. Seega kõnekeelest alguse saanud muutus on laialt kasutusel ka keele eri registrites ning praegu ei ole põhjust keelekorralduses lõputa varianti tõrjuda. Emakeele Seltsi keeleteoimkond tegigi 2022. aastal vastava otsuse.

Sagedasemate lemmade võrdluses selgus, et erinevatel verbilemmadel võib olla konstruktsiooni suhtes oma eelistus. *ärgem*-konstruktsiooniga seostusid sagedamini mitteagentiivsed verbid (*unustama*, *laskma*, *olema*, *jätma*), *ärme*-konstruktsiooniga sagedamini agentiiivsed verbid (*rääkima*, *hakkama*, *mõtleva*, *minema*, *kiirustama*, *tegemea*). See on tingitud arvatavasti 1. isiku kontrollist verbiga väljendatud tegevuse üle: kui kontroll on väike (mitteagentiivne verb), on tegemist pigem retoorilise üleskutsega, kui kontroll on suurem (agentiivne verb), on suurema tõenäosusega kõneleja ka ise haaratud ja eelistatakse *ärme*-konstruktsiooni. Mõlemal juhul võis märgata mõningaid kinnistumistendentsi, nt *unustama*-verbi ja *rääkima*-verbi puhul.

Keelekorralduse vaatepunktist on tegemist käimasoleva keelemuutusega ja selle vaheetapina ulatusliku varieerumisega. Uurimus näitas, et muutuse suund on *ärme* + lõputa verbivormide suunas ning see on väljunud informaalsetest registritest. Seetõttu on loobutud *me*-lõpulise põhiverbi vormi eelistamisest norminguna; tegelik keelekasutus on sellest tänaseks liialt kaugenenuk ja arvatavasti kaugeneb veelgi. Keeldkõne mitmuse 1. isiku vormidena on esitatud kõik kolm põhikuju:

ärgem + *-gem/kem*, *ärme* + *-me* ja *ärme* + lõputa verbivorm, millel aga on osaliselt erinevad funktsioonid, nagu käesolevast artiklist näha oli, seejuures eristuvad funktsionaalselt just *ärgem*- ja *ärme*-eitussõnaga konstruktsioonid, mitte aga niivõrd *ärme* koos *me*-lõpuga ja ilma lõputa kasutusviisid.

Vaadeldav muutus on käsitletav ka tüpoloogilise muutusena: varem on eesti keele keeldkõne moodustatud sümmeetrilise eitusega, milles eituse moodustamiseks lisatakse jaatavale vormile vaid eitussõna, muu konstruktsioonis ei muutu. Seda esindavad mõlemad varem ka keelekorralduses aktsepteeritud variandid *ärgem* + *-gem/kem* ning *ärme* + *-me*. Uuem ning tegelikult keelekasutuses järjest sagedasem variant *ärme* + lõputa põhiverb esindab asümmeetrilist eitust, milles eituses toimub peale eitussõna lisandumise ka muid muutusi – standardeituse mõjul on sinna laiinenud lõputa tüvevorm.

Võib küsida, kas keelekorraldus peaks toimuvat tüpoloogilist muutust püüdma rohkem vältida kui muud tüüpi keelemuutusi? Kas see on standardkeele säilitamise seisukohalt kuidagi tähtsam kui muud keelemuutused? Eesti keelekorralduses näib vähemalt nii olevat olnud, sest keelekorraldus on varem apelleerinud just sellele, et standardkeeles peaks säilitama isikulõppude topeltmarkeerimise (Erelt 2000), s.t sümmeetrilise eituse. Sarnast küsimust on esitatud mujalgi, näiteks soome keele eitusega seoses (vt Laitinen 2004). Teisalt on artiklis vaadeldud 2019. a veebikorpuse materjalidest näha, et ulatuslik varieerumine ja keelemuutus on toimunud või toimumas hoolimata sellest, kuidas keelekorraldus on sellesse nähtusesse suhtunud – see tähendab, et tüpoloogilist muutust ei ole suudetud ära hoida, võibolla ainult veidi pidurdada. See on ka tõenäoliselt põhjus, miks 2022. aastal Emakeele Seltsi keeletoimik vastava otsuse tegi: kui keelenormingud erinevad tegelikult keelekasutusest oluliselt, on mõistlikum kohendada just norminguid.

Tänuõnad

Artikkel põhineb 17. muutuva keele päeval 19.11.2021 peetud ettekandel. Täna toonaseid kaasautoreid Maarja-Liisa Pilvikut ja Helen Pladot igakülgse abi eest. Täna ka kaht anonüümset retsensenti konstruktiivse tagasiside eest.

Kirjandus

- Auwera, Johan van der. 2005. Prohibitives: why two thirds of the world's languages are unlike Dutch. In Paul Dekker & Michael Franke (eds.), *Proceedings of the Fifteenth Amsterdam Colloquium. December 19–21, 2005*, 25–30. ILLC/Department of Philosophy, University of Amsterdam.
- Auwera, Johan van der, Nina Dobrushina & Valentin Goussev. 2003. A Semantic Map for Imperative-Hortatives. In Dominique Willems, Bart Defrancq, Timothy Coleman & Dirk Noël (eds.), *Contrastive Analysis in Language*, 44–66. London: Palgrave Macmillan UK. https://doi.org/10.1057/9780230524637_3.
- Auwera, Johan van der, Nina Dobrushina & Valentin Goussev. 2013. Imperative-Hortative Systems. In Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/72> (13. september 2023).
- Auwera, Johan van der, Ludo Lejeune & Valentin Goussev. 2013. The Prohibitive. In Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <https://wals.info/chapter/71> (13. september 2023).
- Ayres-Bennett, Wendy. 2021. Modelling Language Standardization. In Wendy Ayres-Bennett & John Bellamy (eds.), *The Cambridge Handbook of Language Standardization*, 27–64. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.002>.
- Boye, Kasper & Peter Harder. 2021. Complement-taking predicates, parentheticals and grammaticalization. *Language Sciences* 88, 101416. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101416>.
- Bybee, Joan. 2007. *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195301571.001.0001>.
- D'Arcy, Alexandra. 2013. Variation and Change. In Robert Bayley, Richard Cameron & Ceil Lucas (eds.), *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*, 484–502. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199744084.013.0024>.
- Dobrushina, Nina & Valentin Goussev. 2005. Inclusive imperative. In Elena Filimonova (ed.), *Clusivity: Typology and case studies of the inclusive–exclusive distinction* (Typological Studies in Language 63), 179–211. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tsl.63.09dob>.
- Erelt, Mati. 2012. Keeldkõne vormidest. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 58(1). 30–38. <https://doi.org/10.3176/esa58.02>.
- Erelt, Mati. 2017. Öeldis. In Mati Erelt & Helle Metslang (eds.), *Eesti keele süntaks* (Eesti Keele Varamu III), 93–238. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Mati, Tiit Erelt & Kristiina Ross. 1997. *Eesti keele käsiraamat*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael & Silvi Vare. 1993. *Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael & Silvi Vare. 1995. *Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati & Helle Metslang. 2007. Nihetest eesti imperatiivi paradigmas. In Márta Csepregi & Virpi Masonen (eds.), *Grammatika és kontextus–új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék. Budapest, 2004, április 4–7* (Urälisztikai Tanulmányok 17), 76–87. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Finnugor Tanszék.
- Erelt, Tiiu. 2000. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? In Tiiu Erelt & Maire Raadik (eds.), *Keelenõuanne soovitab 2*, 49–86. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://keeleabi.eki.ee/artiklid2/morfoloogia.html> (13. september 2023).
- Erelt, Tiiu. 2002. *Eesti keelekorraldus*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Erelt, Tiiu. 2021. Emakeele Seltsi keeleteoimkond XX sajandi II poolel. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 66(1). 389–407. <https://doi.org/10.3176/esa66.16>.
- Erelt, Tiiu & Henn Saari (eds.). 1985. *Kirjakeele teataja 1976–1983: õigekeelsuskomisjoni otsused*. Tallinn: Valgus.
- Hennoste, Tiit, Külli Habicht, Helle Metslang, Külli Prillop, Kirsi Laanesoo, David Ogren, Liina Pärismaa, Elen Pärt, Andra Rumm, Andriela Rääbis, Carl Eric Simmul. 2020. Diskursusemarker (*ma*) *arvan* (*et*). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 65. 63–90. <https://doi.org/10.3176/esa65.03>.
- Hennoste, Tiit, Külli Prillop, Külli Habicht, Helle Metslang, Kirsi Laanesoo, Liina Pärismaa, Elen Pärt, Andra Rumm, Andriela Rääbis & Carl Eric Simmul. 2022. Komplementausega predikaatidel põhinevate diskursusemarkerite kasutus eri registrites. *Keel ja Kirjandus* 65(1–2). 130–150. <https://doi.org/10.54013/kk770a8>.
- Janhunen, Juha. 1982. On the structure of Proto-Uralic. *Finnisch-ugrische Forschungen* 44. 23–42. <https://doi.org/10.33339/fuf.109829>.
- Jary, Mark & Mikhail Kissine. 2016. When terminology matters: The imperative as a comparative concept. *Linguistics* 54(1). 119–148. <https://doi.org/10.1515/ling-2015-0039>.
- Keevallik, Leelo. 2003. *From Interaction to Grammar: Estonian Finite Verb Forms in Conversation* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Uralica Upsaliensia 34). Uppsala: Uppsala University.
- Kim, Ahrim & Iksoo Kwon. 2020. Hortatives, imperatives, and the directive speech-act continuum: A usage-based approach to the Korean *-ca* hortative construction. *Lingua* 245. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2020.102928>.
- Klaus, Väino. 2021. Inglispärase grammatika pealetung. *Sirp*. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/inglisparase-grammatika-pealetung/> (8. juuli 2023).
- Koppel, Kristina & Jelena Kallas. 2022. Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat. Estonian Papers in Applied Linguistics* 18. 207–228. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>.

- Koreinik, Kadri. 2023. Extralinguistic arguments in 21st century language planning discourse: A “superdictionary” between language standardization from above and below. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1), 117–148. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.04>.
- Kristiansen, Tore. 2021. Destandardization. In Wendy Ayres-Bennett & John Bellamy (eds.), *The Cambridge Handbook of Language Standardization*. Cambridge: Cambridge University Press, 667–690. <https://doi.org/10.1017/9781108559249.002>.
- Laitinen, Lea. 2004. Grammaticalization and standardization. In Olga Fischer, Muriel Norde & Harry Perridon (eds.), *Up and down the Cline – The Nature of Grammaticalization (Typological Studies in Language 59)*, 247–262. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tsl.59.13lai>.
- Laurend, Teele. 2011. *Subjekti väljendamine käsklauses*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiiv.
- Liivaku, Uno. 1984. Keelekorralduse vastuoksused („Kirjakeele korraldus nüüd ja praegu“). *Keel ja Kirjandus* 10. 581–586.
- Lindström, Liina, Lydia Risberg & Helen Plado. 2023. Language ideologies and beliefs about language in Estonia and Estonian language planning. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 14(1). 7–48. <https://doi.org/10.12697/jeful.2023.14.1.01>.
- Metslang, Helle. 2004. Imperative and related matters in everyday Estonian. *Linguistica Uralica. Teaduste Akadeemia Kirjastus* 40(4). 243–256. <https://doi.org/10.3176/lu.2004.4.02>.
- Metslang, Helle & Maria-Maren Sepper. 2010. Mood in Estonian. In Björn Rothstein & Rolf Thieroff (eds.), *Mood in the Languages of Europe (Studies in Language Companion Series 120)*, 528–550. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slcs.120.29met>.
- Metslang, Helle & Carl Eric Simmul. 2022. Ma kardan, et meie õnned on üksteisest eemal. (Inter)subjektiivne diskursusemarker (*ma*) kardan (*et*). *Keel ja Kirjandus* 65(1–2). 168–188. <https://doi.org/10.54013/kk770a10>.
- Miestamo, Matti. 2017. Negation. In Alexandra Y. Aikhenvald & R. M. W. Dixon (eds.), *The Cambridge Handbook of Linguistic Typology*, 405–439. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316135716.013>.
- Milroy, James. 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5(4). 530–555. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163>.
- Muischnek, Kadri. 2006. *Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles* (Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 17). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Piiroja, Piret. 2010. *Verb hakkama situatsiooni alguse väljendajana eesti keele ahelverbides*. Magistritöö. Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Plado, Helen. 2022. Rahvakeelsus 20. sajandi alguskümnenid Eesti keelekorralduses (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 12. 1075–1092. <https://doi.org/10.54013/kk780a1>.
- Prillop, Külli, Karl Pajusalu, Eva Saar, Sven-Erik Soosaar & Tiit-Rein Viitso. 2020. *Eesti keele ajalugu* (Eesti Keele Varamu VI). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Päll, Peeter. 2019. Pilk eesti kirjakeele korraldamise sajandile ja tänapäevale. *Keel ja Kirjandus* 1–2. 107–111. <https://doi.org/10.54013/kk735a10>.
- Rätsep, Huno. 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? *Keel ja struktuur* 5. 45–69.
- Risberg, Lydia. 2022. Mis on peidus sõnaraamatu tähendussoovituste tagahoovis? Eesti omasõnade käsitlus. *Eesti ja Soome-Ugri Keeleteaduse Ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2). 185–214. <https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.06>.
- Risberg, Lydia & Margit Langemets. 2021. Paronüümide probleem eesti keeles. *Keel ja Kirjandus* 10. 903–926. <https://doi.org/10.54013/kk766a4>.
- Risberg, Lydia & Liina Lindström. 2023. Eesti keeleteaduse ja keelekorralduse areng verbirektsiooni näitel (Vaateid eesti keelekorralduse arenguloole). *Keel ja Kirjandus* 3. 304–327. <https://doi.org/10.54013/kk783a3>.
- Tamm, Anne. 2015. Negation in Estonian. In Matti Miestamo, Anne Tamm & Beáta Wagner-Nagy (eds.), *Negation in Uralic Languages* (Typological Studies in Language 108), 399–432. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tsl.108.15tam>.
- Timberlake, Alan. 2004. *A Reference Grammar of Russian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vainik, Ene & Geda Paulsen. 2023. Kujundlik mõtlemine 2020.–2022. aasta keelekriisis. *Keel ja Kirjandus* 7. 651–677. <https://doi.org/10.54013/kk787a1>.
- Veski, Johannes Voldemar. 1929. Sidesõnade ja ja ning asjus. *Eesti Keel* 5–6. 104–105.
- ÕS 2018 = Raadik, Maire (toim.). *Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018*. Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & M. Raadik (koost). 2018. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÜS 2023 = ärme. *EKI ühendsõnastik 2022*. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb 2023. <https://sonaveeb.ee/search/unif/dlall/dsall/%C3%A4rme/1> (10. juuli 2023).

Abstract. Liina Lindström: Variation in prohibitive IPL forms and typological shift: a problem for language planning? Estonian shows extensive variation in the formation and use of IPL prohibitive forms. Older forms use a special imperative (prohibitive) negation verb, which can be conjugated (*ärgem*); imperative endings are repeated on the main verb (*är-gem teh-kem* ‘let’s not do it’). New forms use indicative endings on the negation verb (*ärme*) and main verb; however, the main verb may also occur as a bare stem (*ärme teeme* or *ärme tee* ‘let’s not do it’). In this paper, the variation between these three main constructions is analysed on the basis of data taken from the Estonian National Corpus 2019. It appears that use of the imperative construction (*ärgem*) is decreasing and use of indicative forms (*ärme*) is increasing; with indicative forms, there is a preference for the main verb to occur as a bare stem. This can also be seen as a typological change: symmetric negation of the imperative is replaced with an asymmetric negation construction. The

imperative construction (*ärgem*), however, is still widely used for rhetorical purposes especially with non-agentive verbs, such as *unustama* ‘forget’, while the indicative construction (*ärme*) is typically used speaker-inclusively with agentive verbs. Language planning has resisted the asymmetric negation type so far, but accepted it finally in 2022.

Keywords: imperative, hortative, prohibitive, language variation and change, corpus planning, Estonian